

Э.П. Ахунджанов,
ТДЮУ катта ўқитувчиси

ХАЛҚАРО БАГАЖ ТАШИШ ШАРТНОМАСИ МАЗМУНИНИ АНИҚЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада муаллиф халқаро йўловчи ва халқаро багаж ташиш шартномаларининг ўзаро нисбатини таҳлил қилган. Муаллиф мақолада халқаро багаж ташиш муносабатларини халқаро йўловчи ташиш муносабатларига нисбатан факультатив хусусиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтган. Муаллиф мақолада олиб борилган тадқиқот натижасида халқаро багаж ташиш шартномаси тушунчасига таъриф беришга ҳаракат қилган.

Калит сўзлар: халқаро темир йўл ташишлари, халқаро йўловчи ташиш, халқаро багаж ташиш, халқаро йўловчи ва багаж ташиш шартномаси, темир йўл ташкилоти, битим, реал шартнома, Халқаро йўловчи қатнови тўғрисидаги Битим (СМПС).

Аннотация: В данной статье автором было проведено анализ соотношения договоров международной перевозки пассажира и багажа. В статье автор отметил факультативные особенности международной перевозки багажа в отношении международной перевозки пассажира. На основании проведенного анализа автором дано определение понятия договора международной перевозки багажа.

Ключевые слова: международные железнодорожные перевозки, международная перевозка пассажиров, международная перевозка багажа, договор международной перевозки пассажира и багажа, железнодорожная организация, сделка, реальный договор, Соглашение о международном пассажирском сообщении (СМПС).

Abstract: In this article, the author analyzed the ratio of contracts for the international carriage of passengers and luggage. In the article the author noted the optional features of the international carriage of luggage in relation to the international carriage of a passenger. Based on the analysis carried out by the author, it has been given the definition to the concept of an international baggage transportation contract.

Keywords: international railway transportation, international passenger transportation, international baggage transportation, contract for the international carriage of passengers and luggage, railway organization, transaction, real contract, the Agreement on International Passenger Transport (AIPT).

Ҳозирги кунда халқаро йўловчи ташиш ва халқаро багаж ташиш шартномаларини фарқлаб олиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Д.А. Медведев ва В.Т. Смирновлар йўловчи ташиш шартномаси ва багаж ташиш шартномаларини фарқлаш лозимлигини таъкидлаб ўтадилар. Уларнинг фикрича, йўловчи ҳар доим ҳам багаж билан бевосита боғланган бўлмайди, ҳатто айрим ҳолатларда йўловчи багажни бошқа транспорт воситасида жўнатган ҳолда, ўзи эса бошқа транспортдан фойдаланиши мумкин [1, 407-бет]. Бошқа олимлар эса йўловчи ва багаж ташиш шартномаларини бир транспорт шартномаси бирлаштириб туради ҳамда йўловчи ва багаж биридан ажралмас ҳисобланиб, ушбу шартномани консенсуал хусусиятга эга деб ҳисоблайдилар [2, 819-

бет]. Мисол учун, В.В. Витрянскийнинг фикрича, багажни ташиш ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда, ташувчининг багажни белгиланган жойга етказиб бериш ва уни йўловчи ёки у томонидан ваколат берилган шахсга топширишни назарда тутувчи йўловчи ташиш шартномасини бажариш тушунилади. Бошқача қилиб айтганда, багажни ташиш ташувчи учун факультатив мажбурият ҳисобланиб, йўловчи ташиш шартномаси мазмуни билан тўлиқ қамраб олинади. Йўловчи томонидан топширилган багажни белгиланган жойга етказиб бериш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий муносабат бўйича йўловчи ташиш шартномасидан алоҳида бўлган багаж ташиш шартномасини тузиш талаб қилинмайди [3, 314-бет].

Н.Н. Остроумов ҳам шунга ўхшаш фикрни қўллаб-қувватлаб, багажни етказиб бериш одатда йўловчини ташиш билан бирга амалга оширилишини, лекин алоҳида тартибга солинишини таъкидлаб ўтади. Чунки одатда йўловчи билети багаж қвитанцияси билан бирлаштирилган бўлиб, йўловчи ва багажнинг йўналиши бир-бирига тўғри келади ва олимнинг фикрича, багаж ташиш шартномаси йўловчи ташиш шартномаси бўйича аксессуар [4] хусусиятга эга ҳисобланади [5, 29-бет]. Таъкидлаб ўтиш жоизки, айрим олимлар багаж ташиш шартномасини мустақил битим белгиларига эга деб ҳисобласаларда, улар қоида тариқасида багажни етказиб бериш мажбурияти йўловчи ташиш мажбуриятига нисбатан қўшимча (аксессуар) хусусиятга эга деб таъкидлайдилар [6]. Агар йўловчи ташиш шартномасини қандайдир сабаб туфайли амалга ошириб бўлмаса, багаж ташиш тўғрисидаги битимни ҳам амалга ошириш имконияти ўз-ўзидан йўқолади, чунки йўловчи ташиш шартномасисиз багаж ташиш шартномаси бўлиши мумкин эмас деб уйлаймиз.

Шундан келиб чиққан ҳолда айтиб ўтиш мумкинки, халқаро багаж ташиш шартномаси бўйича ташувчи йўловчи томонидан унга ишониб топширилган багажни чегараларни кесган ҳолда белгиланган жойга етказиб бериш ва уни ишонч билдирилган шахсга топшириш мажбуриятини, йўловчи эса белгиланган юк ташиш ҳақини тўлаш мажбуриятини олади. Багажни ташувчига топшириш йўловчининг билети мавжуд бўлганда амалга оширилади. Билет мавжуд бўлмаганда эса багаж ташишга қабул қилинмайди. Халқаро багаж ташиш шартномаси ҳақ бараварига тузиладиган шартнома ҳисобланади. Йўловчи ташиш шартномасига нисбатан багаж ташиш шартномаси реал шартнома ҳисобланади. Шартнома нафақат тарафлар томонидан барча шартлар келишиб олингандан бошлаб, балки йўловчи томонидан багаж ташишга қабул қилингандан бошлаб кучга киради.

Йўловчи ва багаж ташиш шартномалари бўйича юқорида келтириб ўтилган нуқтаи назарлар асосли ҳисобланади. Муаллифлар томонидан келтириб ўтилган далиллардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, иккала шартномани ҳам мустақил шартнома сифатида мавжуд эканлигини тасдиқловчи белги бу уларнинг иккаласининг ҳам ўз предметиға эга эканлиги ҳисобланади. Агарда йўловчи ташиш шартномасининг предмети йўловчини белгиланган жойга етказиш ҳисобланса, багаж ташиш шартномасининг предмети багажни белгиланган жойга етказиб бериш ва ваколат берилган шахсга топшириш ҳисобланади.

Йўловчи ва ташувчи халқаро багаж ташиш шартномаси тарафлари ҳисобланади. Шундай экан, иккала шартноманинг ҳам субъектив таркибида ҳеч

қандай фарқ мавжуд эмас. Халқаро багаж ташиш шартномасининг предмети багажни чегарани кесиб ўтган ҳолда белгиланган жойга етказиб бериш билан боғлиқ хизмат ҳисобланади. Бундай турдаги хизматлар кўрсатилганда багаж сифатида фақат рухсат берилган предметларгина қабул қилинади. Бир қатор халқаро ҳужжатларда ташиш мумкин бўлган предметлар рўйхати кўрсатиб ўтилган. Хусусан, СМПС битими қуйидагиларни кўрсатиб ўтади: (21-модда 2 §)

- ёнғинга хавфли, тез ўт оладиган, ўз-ўзидан ёниб кетадиган, портловчи, радиоактив, заҳарли ва заҳарловчи хусусиятга эга моддалар, ўқ отар қурооллар, ҳарбий ўқ-дорилар ва бошқа йўловчиларнинг багажларига ва ташиш жараёни иштирокчиларига зарар етказиши мумкин бўлган моддалар;

- инфекция ёки бадбўй ҳид тарқатиш хусусиятига эга бўлган предметлар;

- ҳайвонлар;

- ташишда иштирок этаётган ташувчилар мамлакатларининг почта хизматини кўрсатувчи идораларининг монополиясига кирувчи предметларни ташиш. Ушбу предметларнинг рўйхати Битимнинг 1-иловасида кўрсатиб ўтилган.

- тез бузиладиган маҳсулотлар [7].

Багажни ташиш хизмати йўловчи ташилаётган транспорт туридан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Ушбу ҳолат багаж йўловчининг иштирокида текширилиши зарурати мавжуд бўлган вазиятларда муҳим аҳамият касб этади. Багаж йўловчи йўлга чиқаётган транспорт йўлга чиқишидан олдин топширилиши лозим. Багажни транспортга қабул қилиш бўйича аниқ вақт белгиланади ва кеч топширилган багажлар ташишга қабул қилинмайди. Хусусан, халқаро темир йўл транспортида багаж поезд йўлга чиқишидан 30 минут олдин топширилиши лозим.

Халқаро багаж ташиш шартномасининг мазмун-моҳиятини ташувчи ва йўловчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил қилади. Ташиш ҳақини тўлаш йўловчининг шартнома бўйича асосий мажбурияти ҳисобланади. Бундан ташқари, йўловчи багажни ташишга тайёрлаш бўйича бир қатор ишларни, яъни белгиланган қоидаларга мувофиқ ўраб, тегишли белгилар қўйиши лозим. Шунингдек, багажга эгаси, жўнатиш жойи, қабул қилиб олинishi белгиланган жой ва йўловчининг манзили кўрсатилган ёрлиқ(бирка) қўйиши керак.

Транспорт жўнаб кетиши белгиланган вақтдан олдин багажни ташишга топшириш ҳам йўловчининг мажбуриятларидан бири ҳисобланади. Йўловчи багажнинг оғирлиги чегарасига амал қилиши лозим. Масалан, СМПС Битимининг 21-моддаси 1-қисмига мувофиқ багажнинг оғирлиги 100 кгдан ошмаслиги лозим. Бир билет асосида бир неча йўловчилар ташилганда эса кўрсатилган норма гуруҳлар сонига мувофиқ оширилади. Дипломатик багажда оғирлик ҳеч қандай чекловларсиз қабул қилинади.

Йўловчи чегара станцияларида багажни кўздан кечиришда иштирок этиши шарт ҳисобланади. Агар йўловчи багажни кўздан кечиришда иштирок эта олмаса, багажни етказиб беришни тезлаштириш мақсадида чегара станциясида станция бошлиғи номига багажни кўздан кечириш бўйича ишончнома қолдириши ва зарур бўлган бошқа тўловларни тўлаши лозим. Шунингдек, йўловчи ташишга топширилиши мумкин бўлмаган багажни кўздан кечириш билан

боғлиқ бўлган харажатларни тўлашга мажбур ҳисобланади.

Халқаро багаж ташиш шартномаси бўйича йўловчининг ҳуқуқлари сифатида қуйидагиларни айтиб ўтиш мумкин:

багажни ташиш пайтида уни қийматини эълон қилиш. Багаж қиймати йўловчи томонидан у жўнатиладиган мамлакат валютасида белгиланади. Унинг қиймати багажда жойлашган предметларнинг ўша мамлакатдаги ўртача нархидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Багажнинг эълон қилинган қиймати багаж квитанциясида кўрсатилади. Йўловчи багаж қийматини эълон қилишни хоҳламаган вазиятда, багаж квитанциясида у багаж қийматини эълон қилишни рад қилганлиги ҳақида махсус қайд киритилади;

йўловчи багажни ҳар қандай оралиқ жойда қайтариб беришни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Бундан ташқари, агар божхона ёки бошқа қоидалар билан тақиқланмаган бўлса, йўловчи багажни қабул қилиб олинishi белгиланган ёки оралиқ станциядан жўнатиш жойи станциясига қайта жўнатишни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Бу ҳақда жўнатиш ёки қабул қилиб олинishi белгиланган станциясига багаж квитанцияси билан биргаликда ариза тақдим қилиниши лозим. Багажни қайта ташиш багаж квитанцияси билан расмийлаштирилиши лозим. Йўловчи багажга зарар етганлиги ёки унинг бир қисми нобуд бўлганлиги белгилари мавжуд бўлганда тижорат актини тузишда иштирок этиши мумкин. Бундан ташқари, тижорат акти билан белгиланган фактлар йўловчи томонидан тан олинмаганда, багаж ҳолати, шунингдек зарар етишининг сабаблари ва миқдори тижорат акти тузилган мамлакатдаги қонун ва қоидалар асосида экспертиза орқали аниқлашни талаб қилиши мумкин.

Ташувчининг ҳуқуқларига тўхталиб ўтсак, биринчи навбатда, йўловчи томонидан етарли даражада мустаҳкам бўлмаган ва шикастланган ўрамда топширилган багажни қабул қилишдан бош тортиш ҳуқуқига эга ҳисобланади. Агарда ушбу камчилик ташиш жараёнида багажга зарар етишига ёки нобуд бўлишига сабаб бўлмайди деб ҳисобланса, у ташувчи томонидан қабул қилиб олинishi ва ташишга оид ҳужжатларда мавжуд камчилиги ҳақида тегишли қайдлар киритилиши лозим. Йўловчи томонидан ташишга қабул қилиниши тақиқланган предметлар топширилганда ташувчи йўловчининг барча юқини текшириш ҳуқуқига эга ҳисобланади. Багажни текшириш йўловчининг иштирокида амалга оширилиши лозим.

СМПС Битимининг 26-моддасига мувофиқ, агар багаж қабул қилиб олинishi белгиланган жойда талаб қилиб олинмаса, у ташувчи томонидан йўловчининг ҳисобидан сақлаш учун топширилади. Багаж белгиланган станцияга келиб тушгандан ёки оралиқ станцияда божхона органларининг топшириғига биноан ушлаб қолинганлиги тўғрисида хабар берилгандан бошлаб уч ой ичида талаб қилиб олинмаса, ташувчи багажни сотиб юбориш ҳуқуқига эга. Ташувчи сақлаш учун тўланмаган сумма ва бошқа харажатларни ушлаб қолган ҳолда сотиш натижасида олинган суммани йўловчига қайтариб бериши шарт [7]. Багажни қабул қилиб олинishi белгиланган жойга ўз вақтида ва бут ҳолатда етказиб бериш, шунингдек уни йўловчи томонидан ваколат берилган шахсга топшириш ташувчининг халқаро багаж ташиш шартномаси бўйича асосий мажбурияти ҳисобланади.

Багажни етказиб бериш вақти транспорт ҳаракати жадвалига мувофиқ бутун бориш йўлига нисбатан белгиланади. Багаж қабул қилиб олиниши белгиланган жойга етиб келган ва топширишга тақдим қилинган пайтда багажни ташиш мажбурияти бажарилган ҳисобланади.

Багаж қабул қилиб олиниши белгиланган жойга бут ҳолатда етказиб берилиши шарт. Ташувчи ёки йўловчи томонидан багажни ташиш вақтида ёки уни топшириш вақтида зарар етиш ва қисман нобуд бўлиш белгилари мавжуд бўлганда йўловчи багажнинг ичидаги нарсаларни текшириб олиши ва бу ҳақида тижорат актини тузиши шарт ҳисобланади. Бу ҳужжатда текширишнинг натижалари акс этади ҳамда ташувчи ва йўловчи томонидан имзоланади.

Қабул қилиб олиниши белгиланган жойга етказиб берилган багаж ваколат берилган шахсга топширилиши лозим. Багаж қоида тариқасида багаж қвитанциясида қабул қилиб олиниши белгиланган жойда топширилиши керак. Багажни топшириш транспорт қабул қилиб олиниши белгиланган станцияга етиб келгандан сўнг, уни тушириш ҳамда боғхона ва бошқа расмийлаштириш билан боғлиқ ишлар амалга оширилгандан сўнг амалга оширилади. Багаж багаж қвитанциясини тақдим қилган шахсга топширилади ва ташувчи томонидан олиб қолинади. Агар багаж йўқолган бўлса йўловчи халқаро шартнома ва битимларда кўрсатиб ўтилган зарарни қоплаш билан боғлиқ ҳаракатларни амалга ошириши мумкин.

Багаж қвитанцияси мавжуд бўлмаган тақдирда эса йўловчи багаж унга тегишли эканлигини тўлиқ исботлаб бергандан кейингина топширилиши мумкин. Багаж қабул қилиб олиниш пайтида ташувчи йўловчидан багаж бориш йўлида ва бошқа станцияларда вужудга келган тўловларни, шунингдек ташиш қабул қилиниши тақиқланган предметларни топшириш натижасида ёки йўловчи томонидан халқаро йўловчи ва багаж қатновларида ўз мажбуриятларини бажармаслик натижасида ташувчига етказилган зарарлар билан боғлиқ тўловларни талаб қилиш ҳуқуқига эга ҳисобланади.

Халқаро багаж ташиш шартномаси ўзида кўрсатиб ўтилган шартлар асосида шартнома тузилганлигини тасдиқловчи алоҳида ҳужжат ҳисобланувчи багаж қвитанцияси билан тасдиқланади.

Айрим ҳолатларда багаж қвитанцияси йўл билети билан қўшилган ёки унинг таркибига киритилган бўлади. Одатда багаж қвитанцияси ўзида қуйидаги маълумотларни акс эттиради: жўнаб кетиш жойи номи, багаж қабул қилиб олиниши белгиланган жой номи, жўнаб кетиш вақти, йўловчига оид маълумотлар (исми, фамилияси ва отасининг исми). Багаж қвитанцияси бланкаси қоида тариқасида жўнаб кетиш мамлакати тилида тўлдирилади. Халқаро шартномаларда багаж қвитанциясининг мавжуд эмаслиги, нотўғри эканлиги ва йўқолганлиги ташиш шартномасининг мавжудлигига ва ҳақиқий эмас деб топилмаслигига сабаб бўлмайди деган муҳим бир қоида ўрнатилган.

Халқаро багаж ташиш шартномаси муддати уни етказиб бериш муддатига тузилади ва багаж қвитанциясида кўрсатиб ўтилади. Бир қатор халқаро шартномаларда ташиш жараёнига таъсир қилувчи омиллар инobatга олинган ҳолда шартнома муддати узайтирилиши назарда тутилади. СПМС Битими багажни етказиб бериш муддатининг узайтирилиши мумкин бўлган ҳолатлар сифатида қуйидагиларни қайд этади:

– багаж бориш йўлида ҳар бир қайта юклашларга бир суткадан;

– боғхона ва бошқа қоидаларни бажариш билан боғлиқ бўлган қутилмаган тўхталишлар муддатига;

– темир йўллар бўйлаб ташишларни бошлаш ёки уларни давом эттиришга тўсқинлик қилувчи ҳаракатланишдаги танаффуслар вақти бундай танаффус темир йўл ташкилотининг айби билан вужудга келмаган бўлса;

– багажни текшириш билан боғлиқ операцияларни амалга ошириш муддатига агарда бундай текшириш натижасида СМПС Битимида белгиланган қоидабузарликлар аниқланса;

– СМПС Битимида кўрсатиб ўтилган ҳолатларда қайта жўнатиш тартибиде багажни юбориш учун зарур бўлган муддатга [7].

Етказиб бериш муддатини узайтирилишига олиб келган ташишдаги тўхталишлар сабаблари ва муддатлари багаж қайдномасида ўз аксини топиши лозим.

Багажни ташиш нархи шартноманинг нархини ташкил қилади. У қатъий белгиланган тарифлар асосида аниқланади. Багажни ташиш ҳақи ташиш бошланишидан олдин амалга оширилади ва ташувчи томонидан йўловчига багаж қвитанцияси тақдим қилинади. Багажни ташиш учун сўнгги ҳисоб-китоб багаж қабул қилиб олиниши белгиланган жойда амалга оширилади. Нархларнинг дастлабки нархлардан ўзгариши қўшимча багаж қвитанцияси билан расмийлаштирилади. Зарур бўлган ҳолларда йўловчи ташувчидан амалга оширилган тўловлар бўйича қўшимча маълумотнома талаб қилиш ҳуқуқига эга.

СПМС Битимининг 26-моддасига, мувофиқ агарда багаж ташувчининг айби туфайли қабул қилиб олиш станциясига белгиланган вақтда етказиб берилмаса, йўловчининг талабига мувофиқ багаж жўнатиш станциясига етказиб берилди ва бу учун ҳақ тўланмайди. Йўқолган деб топилган багаж қабул қилиб олиниши белгиланган станцияга етиб келмаган вақтдан бошлаб бир йил давомида топилса, у йўловчи томонидан бориш йўлининг станцияларидан бирига бепул етказиб берилиши лозим. Багаж қайта жўнатилганда эса йўловчи ташувчига қайта жўнатиш ва у билан боғлиқ бўлган бошқа харажатларни тўлаб бериши керак ҳисобланади. Кўрсатиб ўтилган ҳисоб-китоблар багаж қабул қилиб олиниши белгиланган станцияда амалга оширилади [7].

Багажни ташиш йўловчини ташиш каби халқаро шартномалар ва миллий қонунчиликда ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг бундай хусусияти халқаро багаж ташиш шартномаси халқаро йўловчи ташиш шартномаси учун факультативлигига кўринади. Багаж ташиш шартномасини мазмунини белгилаш шартнома тарафлари ҳисобланган ташувчи ва йўловчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ белгилаш имкониятини яратиш билан бирга, шартнома интизомига амал қилишни таъминлаб беради ва вужудга келиши мумкин бўлган низоларни олдини олади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Гражданское право: Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 1997. Ч. 2. – С. 407 (авторы главы - Д.А. Медведев, В.Т. Смирнов).

2. Гражданское право: Учебник: В 3 т. / под ред. А.П.Сергеева. – М.: РФ-Пресс, 2009. Т. 2. – С. 819. Ни-

чего подобного мы не находим, рассматривая обязательство перевозчика в связи с доставкой багажа

3. Витрянский В.В. Договор перевозки. – М., 2001. – С. 314

4. Акцессор шартнома (лот. “accessio” – қўшимча, боғлиқ) – асосий шартномага қўшимча равишда расмийлаштирилган шартнома ҳисобланиб, юридик жиҳатдан унга боғлиқ ҳисобланади.

5. Остроумов Н.Н. Правовой режим воздушных перевозок // Закон. – 1997. – № 8. – С. 29.

6. Тарасов М.А. Очерки транспортного права. – М., 1951. – С. 87; Он же. Договор перевозки по советскому праву. – М, 1954. – С. 131; Изволенский В.Н. Правовые вопросы железнодорожных перевозок. – М., 1951. – С. 170; Быков А.Г., Половинчик Д.И. Основы автотранспортного права. – М, 1974. – С. 203; Комментарий к Гражданскому кодексу РСФСР / Под ред. С.Н. Братуся, О.Н. Садикова. – М., 1982. – С. 447 (автор главы - Г.Б. Астановский); Комментарий к Уставу железных дорог СССР / Под ред. Г.Б. Астановского. – М., 1986. – С. 279; Комментарий к Кодексу торгового мореплавания Российской Федерации / Под ред. Г.Г. Иванова. – М., 2000. – С. 322 (автор комментария - Т.А. Фадеева).

7. Соглашение о международном пассажирском сообщении (СМПС) с изменениями и дополнениями на 1 мая 2017 года // www.osjd.org